

LIBRIS

We know
books

MOSHE BARASCH

ORBIREA

**ISTORIA UNEI IMAGINI MENTALE
ÎN GÂNDIREA OCCIDENTALĂ**

Traducere din engleză și prefață
de Cosmin Ungureanu

meridiane

CUPRINS

*Moshe Barasch: cărturarul, profesorul,
creatorul de școală* 5

Introducere	15
1. ANTICHITATEA	21
Perspectiva Bibliei.....	27
Antichitatea clasică: cauze ale orbirii	34
Orbire și vină.....	38
Clarvăzătorul orb	47
<i>Ate</i>	53
Reprezentări vizuale	58
Notă concluzivă.....	67
2. ORBUL ÎN LUMEA CREȘTINĂ TIMPURIE	69
Tămăduirea orbului	72
Orbire și revelație: povestea lui Pavel	82
Observație concluzivă	94
3. EVUL MEDIU	95
Antihristul	96
Orbirea alegorică	108
Cerșetorul orb	127
Orbul și călăuza lui	142
<i>Le garçon et l'aveugle (Băiatul și orbul)</i>	146
<i>Parabola orbilor</i> de Bruegel	151

4.	RENAȘTEREA ȘI PERIOADA ULTERIOARĂ	157
	Cerșetorul orb	158
	Orbirea metaforică	165
	Renașterea clarvăzătorului orb	176
	Secularizări timpurii ale imaginii orbului	184
	Cerșetorul orb în secolul al XVII-lea.....	190
5.	DEMISTIFICAREA ORBIRII: DIDEROT, <i>LETTRE SUR LES AVEUGLES</i>	197
	<i>Mulțumiri</i>	211
	<i>Note</i>	213

referințe bibliografice în anumite chestiuni marginale pentru subiect. Studiul actual a fost conceput ca o expunere cât mai accesibilă a unui fenomen care, oricât ar părea de ciudat, nu a primit atenția pe care o merita.

1

ANTICHITATEA

De-a lungul istoriei, puține epoci au fost la fel de fascinate de figura orbului și au trăit la fel de profund și de intens complicațiile și complexitățile orbirii ca Antichitatea. Mărturiile pe care le avem din lumea antică – texte și imagini, menționări ale unor fapte, ritualuri, istorisiri – arată incontestabil că orbirea era văzută deopotrivă ca nenorocire și condiție stranie, învăluită în mister. Orbirea figurilor mitologice primea de obicei numeroase explicații, uneori contradictorii. Chiar dacă mersul nesigur al nevăzătorilor trebuie să fi fost o priveliște banală în viața cotidiană din Grecia și Roma, explicațiile din literatura clasică par doar să adâncească misterul care împresura lipsa vederii.

Orbirea, inutil să o spunem, este o condiție la fel de universală ca reticența societății față de nevăzător. Pe cât de departe în trecut pot răzbate cunoașterea și imaginația, vom descoperi probabil că nu există epocă și societate în care orbul să nu fi fost considerat atins de mister. În multe culturi, inutil de reținut aici, se credea că intră în contact cu alte lumi, cu o realitate diferită de cea în care viețuim, cu totul inaccesibilă celorlalți oameni. Nu este întotdeauna limpede care erau aceste realități „nelumești“, opiniile cu privire la natura lor oscilând de-a lungul istoriei. Totuși, oricum vor fi fost

considerate aceste realități invizibile, ele au determinat percepția asupra orbului, cu un efect considerabil asupra înțelegerii și clasificării orbirii. Este prin urmare necesar să ne întrebăm care erau contextele particulare în care o anumită cultură analizează orbul.

În majoritatea societăților și comunităților religioase, abordarea problemei orbului și interpretarea orbirii reflectă contopirea, sau chiar fuziunea integrală, a unor atitudini posibil distincte inițial. Totuși, în culturile înalte ale Antichității, aceste atitudini diferite în experiența și explicarea orbirii au rămas mai mult sau mai puțin separate, fiecare păstrându-și caracterul specific.

Experiența și explicarea orbirii în Antichitate comportă, la prima vedere, trei niveluri distincte. După cum știe oricine studiază istoria culturii, nivelurile experienței nu sunt nici când separate net între ele. Orice încercare de a percepe „niveluri” distincte într-un fenomen cu multe fețe, complicat și dinamic, ne va împiedica să înțelegem cu adevărat amploarea și interacțiunea fenomenelor sociale și culturale; inevitabil, construcția astfel rezultată ar deveni arbitrară. Cu toate acestea, istoricul nu-și poate reprima pornirea de a încerca să identifice o anumită structură, chiar și într-un fenomen atât de fluid și pe alocuri neclar ca atitudinea Antichității față de orbire. Încercarea de a descoperi structura ascunsă, subiacentă, ne ajută să vedem mai clar care erau, de fapt, principalele componente și aspecte ale perspectivei acelei epoci asupra orbirii. Trei niveluri de experiență și explicație ar fi de luat în considerare.

La nivelul experienței directe, nemijlocite, orbirea este în mod natural percepută ca o infirmitate fizică gravă, ca o afectare a unei funcții esențiale a corpului. Ca atare, ea face

obiectul atitudinilor emoționale și sociale, precum și, într-o măsură surprinzător de redusă, al științei medicale. Este semnificativ faptul că, la nivelul experienței imediate, aspectul exterior al nevăzătorului era atent observat și consemnat în Antichitate. Postura capului și a corpului, mișcările ezitante, toiagul ținut în mână sau însoțitorii care îl călăuzesc sau îl ajută, toate acestea erau notate și descrise în detaliu. Aceste caracteristici au devenit mărcile identitare ale nevăzătorului, chiar și în absența chipului. Asemenea observații, întipărite în formule vizuale, au devenit configurații menite să persiste pentru lungi perioade. Sunt frecvent întâlnite expresii ale reacțiilor emoționale, de milă sau de compasiune pentru condiția nefericită a orbului. Pătrunse în configurația vizuală a imaginii orbului, ele au determinat ulterior modul în care orbul a fost reprezentat în artă și păstrat în memoria culturală.

Al doilea nivel în abordarea orbirii în Antichitate este preocuparea pentru cauzele care provoacă această condiție. Nu „cum arată orbii?”, ci „de ce sunt orbi?”. Experiența directă, nemijlocită a orbirii, chiar în formele pe care le știm din Antichitate, nu este specifică doar acestei perioade. În toate epocile, înfățișarea orbului este înțeleasă intuitiv. Căutarea cauzelor orbirii și explicarea ei în lumea antică sunt însă specifice Antichității, făcând imediat manifestă distanța față de abordarea modernă. În cultura antică, orbirea se explică uneori și prin cauze naturale, dar majoritatea explicațiilor merg dincolo de tărâmul oamenilor. Orbirea este provocată de forțe supranaturale, zei sau demoni, și de intervenția lor în treburile oamenilor. De regulă, implicarea zeilor sau a demonilor în orbirea cuiva este înțeleasă ca pedeapsă pentru încălcarea unei legi naturale, morale sau religioase elementare.

Într-un fel, orbul este așadar un delincent, iar orbirea îi semnalează vina gravă.

Al treilea și cel din urmă nivel este credința, comună în cultura clasică, că orbirea în sine are o semnificație intrinsecă. Chiar dacă, cel mai probabil, semnificația orbirii nu era total separată de faptele anterioare ale orbului, sau de vina moștenită, semnificația orbirii nu se reducea în totalitate la evenimentele care o cauzaseră. Majoritatea culturilor antice se întrebau așadar „care este semnificația orbirii?”. Căutarea acestei semnificații este cel de-al treilea nivel al încercării de a dezlega ceea ce în Antichitate pare să fi fost misterul orbirii. În mod cert, „semnificația” acestei condiții nu a fost înțeleasă niciodată clar; imprecizia și ambiguitatea sunt mult mai mari la acest nivel față de celelalte. Însă credința că orbirea are o semnificație intrinsecă, indiferent de cauzele ei particulare, a fost suficient de puternică pentru a persista secole la rând și pentru a influența pe termen lung reflecțiile și imageria asociate orbului.

Un efect important, chiar dacă neintenționat, al credinței că orbirea are o semnificație intrinsecă a fost relativizarea distincției între orbirea fizică și cea metaforică. Ștergerea distincției între sensul concret și cel metaforic al orbirii este o temă importantă încă din cultura greacă și va avea o post-ritate remarcabilă în imaginarul european. Vom începe cu o privire asupra cauzelor și semnificației orbirii în Antichitate, urmând să revenim ulterior la înfățișarea exterioară a orbului.

Ca în multe alte domenii, moștenirea Antichității – deopotrivă a lumii biblice și a celei greco-romane – a modelat semnificativ gândirea și imaginarul Occidentului, mentalitatea acestuia cu privire la nevăzător. Oprindu-ne pe scurt la

unele mărturii ale lumii antice, ar trebui, prin urmare, să ne întrebăm nu doar cum era perceput orbul în Antichitate, ci și, poate în primul rând, ce imagine mentală a nevăzătorului a lăsat moștenire Antichitatea.

Trăsătura esențială a figurii nevăzătorului, așa cum apăsarea ea în mintea antică, era ambiguitatea. Nu era perceput nici ca bun, nici ca rău, nici ca demn de încredere, nici ca suspect, nici ca lipsit de noroc, nici ca binecuvântat, ci în toate aceste moduri deodată. Pe de o parte, orbul este persoana ghinionistă lipsită de vază, simțul cel mai important; pe de altă parte, este adeseori înzestrat cu o abilitate misterioasă, supranaturală. Această ambiguitate a naturii nevăzătorului poate explica cum a putut fi plâns și compătimit, dar în același timp a stârnit teamă, poate chiar angoasă. Perioadele ulterioare, după cum vom vedea, au pus accentul pe o particularitate sau alta, însă orbul a continuat mult timp să fie privit în această logică duală.

Evazivă în sine, ambiguitatea nu surprinde cu suficientă acuratețe imaginea orbului. În Biblie, orbii trezesc compasiune, dar, din cauza „stigmatului” lor, nu pot participa la ritualuri. În Antichitatea greco-romană, s-a încercat, în repetate rânduri, profilarea lor mai distinctivă. În acest capitol, discutarea sumară a unor texte și a unor artefacte antice va arăta originea sublimă a celor două aspecte – vina și darul profeției. Atât cât putem decela din literatura antică, vina nevăzătorului nu este umilitoare. Nu este considerat un mincinos sau un hoț și nici nu se crede că ar fi comis o infracțiune serioasă. Culpabilitatea lui constă în principal în vina de a fi încălcat interdicția de a-i vedea pe zei, pe care muritorii n-ar trebui să-i vadă. Cu alte cuvinte, este o ofensă adusă zeilor, chiar dacă fără intenția sacrilegiului. O atare transgresiune implică vina

de a intra în contact cu divinul, indiferent de natura acestui contact. Vina poate fi moștenită, ceea ce arată că strămoșii nevăzătorului ar fi putut intra deja în contact cu zeii. Și despre oamenii cu alte dizabilități se credea uneori că sunt vinovați de ceva, însă doar vina orbului era rezultatul întâlnirii cu divinul. Această origine unică și înaltă a vinei îl individualizează pe orb între cei pedepsiți prin suferința unei infirmități. Credința că orbul este împovărat cu o anumită culpabilitate s-a prelungit, de altfel, și în epocile ulterioare, după cum vom vedea în următoarele capitole, chiar dacă originea înaltă și natura nobilă a vinei vor fi uitate. În vremurile în care zeii deveneau irelevanți, s-a pierdut amintirea poveștilor despre orbirea provocată de întâlnirea – cel puțin oculară – dintre muritor și zei. A rămas, în schimb, credința că nevăzătorii nu sunt demni de încredere și că trebuie tratați cu suspiciune.

O altă dovadă semnificativă a statutului particular al nevăzătorului a fost credința, larg răspândită în Antichitate, că acesta are abilitatea de a comunica cu lumi aflate dincolo de capacitatea de înțelegere a muritorilor de rând. Credința că orbul are un astfel de acces privilegiat l-a transformat, în imaginarul european, într-un personaj misterios și nelumesc. După cum vom vedea în acest capitol, Antichitatea greacă a încercat să explice acest dar neobișnuit al nevăzătorilor sau cel puțin al unora dintre ei. Capacitatea de a accede în lumi aflate dincolo de experiența noastră obișnuită a fost explicată ca un dar, ca un privilegiu aparte acordat de zei. Divin fiind, darul este în sine misterios și inexplicabil. După cum se poate observa, dacă vina orbului își are originea în contactul cu zeii, abilitatea unică a acestuia este de asemenea dăruită direct de zei. Voită sau întâmplătoare, tainică sau explicită, apropierea orbului de zei face parte din destinul său.

Urmărirea limitelor intrinseci ale acestei abilități misterioase îi poate clarifica natura. Alte perioade și culturi au scos de asemenea în evidență anumiți indivizi despre care se credea că au contact cu divinul. Felul în care este folosită această putere variază însă. Tradiția creștină, spre exemplu, ne-a învățat că sfinții (unii dintre ei având o astfel de putere misterioasă) pot mijloci pentru credincioși. Lucrurile stau complet diferit în Antichitate, când orbul nici măcar nu încearcă să mijlocească. Darul primit de la zei nu este puterea de mijlocire, ci capacitatea de a vedea ce urmează să se întâmple, adică de a prevesti viitorul. E vorba de o vedere sublimată, spiritualizată. Ceea ce orbul a pierdut din punct de vedere fizic, vederea ochilor săi, îi este dat înapoi în spirit, cel puțin în anumite cazuri.

Să trecem în continuare la analiza unor aspecte individuale ale acestei imagini a orbului.

Perspectiva Bibliei

Pentru a înțelege imaginea mentală pe care cultura europeană și-a format-o despre orbi și, în special, conotațiile morale și religioase pe care orbirea a avut-o începând cu Evul Mediu timpuriu și până în zorii modernității, trebuie să începem cu Biblia. Nu ne preocupă însă în ce măsură Biblia reflectă perspectivele asupra orbirii specifice societăților și culturilor antice din Orientul Apropiat.¹ Pentru scriitorii și artiștii de la sfârșitul Antichității și până în perioada barocă, Biblia era sursa originală a perspectivelor asupra orbirii, fiind investită cu cea mai înaltă autoritate religioasă.

Corpusul biblic tratează orbii în două sfere tematice distincte, clar separate în două clase de texte. Modul în care orbii